

ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Αδημοσίευτο, απ' το προσωπικό αρχείο του Σ. Καράγιωργα. Το κείμενο αυτό γράφτηκε στην απομόνωση, στο πάτωμα του κελιού της Ασφάλειας Ν. Ηρακλείου, τον Αύγουστο του 1969.

ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Γεννήθηκα σε μια μικρή πόλη, τον Πύργο. Γεμάτη υγρασία το χειμώνα και τροπική ζέστη το καλοκαίρι. Σαν άρχιζαν οι βροχές τον Οκτώβρη δεν έλεγαν να σταματήσουν. Τους άρεσε να μουσκεύουν ανθρώπους, σπίτια και ζώα, μέρες και νύχτες για μήνες πολλούς. Πολλές φορές μέχρι την άνοιξη. Τότε πια άρχιζε η ζωή.

Γεννήθηκα τον Απρίλη του 1930. Κανείς δε θυμάται ποια μέρα. Ούτε ακόμη κι αυτή η μάνα μου. Όμως θα πρέπει κάποτε να ρωτήσω στο Δημαρχείο τη μέρα που γεννήθηκα. Όχι γιατί αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία. Σημασία έχει ο αιώνας που γεννιέσαι, όχι η μέρα. Αλλά να, πρέπει να ξέρω για να μπορώ να πληροφορώ τους προληπτικούς, που επιμόνως μ' ερωτούν το ζώδιό μου για να μου ειπούν τη μοίρα μου.

Μέχρι τη Δευτέρα της 28ης Οκτωβρίου του 1940 δε θυμάμαι τίποτα από τη ζωή μου. Ορισμένα πρόσωπα και γεγονότα έρχονται στη μνήμη μου, αλλά δεν μπορώ να τα τοποθετήσω χρονικά ή να αξιολογήσω τη σημασία τους. Αισθάνομαι ότι στην πραγματικότητα γεννήθηκα στις 10 η ώρα της 28ης Οκτωβρίου 1940. Από την ώρα εκείνη άρχισα να θυμάμαι τα γεγονότα, να έχω συναισθήματα, να αξιολογώ τις πράξεις των ανθρώπων. Το πρώτο γεγονός που θυμάμαι είναι ο συναγερμός στις 10 η ώρα στις 28 Οκτωβρίου. Παίζαμε με τα παιδιά του σχολείου και ξαφνικά ακούω έναν παράξενο ήχο. Ήταν η σειρήνα. Τρόμαξα. Είδα ανθρώπους να τρέχουν, μανάδες να μαζεύουν τα παιδιά τους και τους δασκάλους τρομοκρατημένους να μας φωνάζουν να πάμε γρήγορα σπίτια μας. Κι ύστερα από λίγο βλέπω να περνούν αεροπλάνα, πολλά αεροπλάνα. Έμεινα σαν χαζός κοιτάζοντας τ' αεροπλάνα. Μάλιστα, μου φαινόταν διασκεδαστικό, γιατί ποτέ άλλοτε δεν είχα δει τόσα πολλά αεροπλάνα. Κάποιος μ' άρπαξε και χωρίς να το καταλάβω βρέθηκα μέσα σ' ένα φούρνο.

Το δεύτερο γεγονός που θυμάμαι είναι ο χωρισμός από τη μάνα μου, τον πατέρα μου και τα αδέρφια μου. Ήταν πρωί. Η μάνα μου μαγείρευε χόρτα και τηγάνιζε ψάρια. Κείνη τη στιγμή ήρθε ο θεός Γιώργης. Φιλιά, αγκαλιές κλπ. Και το μεσημέρι που τρώγαμε ο θεός είπε: «Ήρθα να πάρω το παιδί στο χωριό να γλιτώσει από τους βομβαρδισμούς». Το "παιδί" ήμουν εγώ. Καμιά αντίρρηση από τη μάνα μου και τον πατέρα μου. Μάλιστα η μάνα μου είπε: «Να το πάρεις, αδελφούλη μου, να σωθεί τουλάχιστο το παιδί». Μ' ετοίμασε, με φίλησε κι ο θεός με πήρε. Από τότε έπαψα να αγαπώ όλους τους θεούς. Θυμάμαι ακόμη τη σκληρή δουλειά στο κτήμα. Με είχαν ντυμένο με κουρέλια, σα γύφτο. Έτσι έπρεπε να είσαι ντυμένος στα χωράφια. Χώματα, λάσπες, φουσκιά. Όλα αυτά απαιτούσαν μια τέτοια περιβολή. Τα καθήκοντά μου είχαν προκαθοριστεί σε μια συζήτηση μεταξύ του θεού Κωστή, του θεού Σπύρου και της θείας Φαίδρας: Να καθαρίζω το πρωί τα κοτέτσια και να ταΐζω τις κότες, να μαζεύω τις κληματοβεργες και να φτιάχνω δεματιές, να κόβω χορτάρι για το άλογο, να κουβαλάω φουσκί και άλλες παρόμοιες. Αργότερα αποφάσισαν ότι θα μπορούσα και να σκάβω. Η καλύτερη δουλειά για μένα ήταν να πηγαίνω και να κερνάω κρασί τους εργάτες που έσκαβαν. Ένιωθα μια στιγμή αγαλλίασης και φούσκωνα από χαρά, γιατί αισθανόμουν ότι εγώ τους πρόσφερα αυτή την ικανοποίηση. Ο Σπύρος ήταν σκληρός. Δε θυμάμαι ποτέ να γέλασε ή να μου είπε μια καλή κουβέντα. Έπρεπε να τα ξέρω όλα, να τα κάνω όλα σωστά. Αλλιώς με έβριζε με έναν τρόπο, που πολλές φορές με γέμιζε αγανάκτηση και πόνο. Ο Κωστής ήταν καλός. Πάντα κεφάλτος και γελαστός, μου έδειχνε με καλοσύνη τις διάφορες δουλειές, μ' έβαζε να τραγουδάω, μ' έπαιρνε μαζί του στο κυνήγι, κι όταν ανεβαίναμε καμιά φορά στο χωριό, μ' έδειχνε με καμάρι στους φίλους του λέγοντας: «Κοιτάξτε ανιψιό που έχω. Αυτός μια μέρα θα γίνει μεγάλος άνδρας». Ο Σπύρος είχε καταντήσει ανυπόφορος. Δεν μπορούσα να τον αντέξω. Και μια μέρα επαναστάτησα.

Είχε 'ρθει ο μεγάλος μου ο αδερφός ο Γιάννης, από τον Πύργο, για να πάρει κανένα καρβέλι ψωμί και χόρτα, γιατί οι δικοί μου πεινούσαν. Όταν θα έφευγε, άρχισα να φωνάζω και να κλαίω ζητώντας να πάω μαζί του. Έτρεχα στα χωράφια κι έψαχνα να βρω το δρόμο για να συναντήσω τον αδερφό μου, που είχε φύγει. Αλλά η επανάστασή μου αυτή απέτυχε. Κάπου με βρήκε ο Σπύρος, μ' άρπαξε από το σβέρκο και σέρνοντάς μ' έφερε στο σπίτι. Έπεσα σε βαθιά θλίψη και σχεδόν κάθε μέρα λιποθυμούσα πάνω στη δουλειά. Τότε άκουσα ένα βράδυ τη θεία Φαίδρα να λέει: «Το παιδί

θα μαραζώσει. Πρέπει να το στείλουμε στη μάνα του». Έτσι έφυγα από το κτήμα. Προτίμησα την πείνα και τη μάνα παρά το φαγητό και τη σκληρότητα του θείου Σπύρου.

Δεύτερος χωρισμός μετά την κατοχή. Έρθε πάλι ο θείος Γιώργης. Ξέχασα να ειπώ ότι ο θείος μου αυτός ήταν έμπορος ψιλικών στην Πάτρα, παντρεμένος, χωρίς παιδιά. Ήθελε σώνει και καλά να με υιοθετήσει, ώστε όταν γερνούσε να τον διαδεχθώ στη δουλειά, κι αυτός με τη γυναίκα του να ζήσουν ήσυχα γερατειά. Ωραία ιδέα. Αλλά κανείς δε ρώτησε αν άρεσε και σ' εμένα. Προσωπικά ένιωθα πάντοτε μια αποστροφή στους εμπόρους. Δεν ξέρω γιατί. Ίσως γιατί τους σύγκρινα με τους αγρότες, τους εργάτες που έσκαβαν στους δρόμους και έκτιζαν σπίτια και είχα σχηματίσει την εντύπωση πως οι έμποροι βγάζουν πολύ περισσότερα λεφτά με λιγότερο κόπο. Τι κάνουν δηλαδή; Τυλίγουν ένα πραγματάκι στο χαρτί, σου το δίνουν και γι' αυτή τη δουλειά παίρνουν λεφτά και βγάζουν κέρδος. Γι' αυτό δε μ' άρεσε ούτε η δουλειά του πατέρα μου, που είχε παντοπωλείο, πολύ δε περισσότερο η δουλειά του θείου μου, που είχε ψιλικατζίδικο. Έλεγα: «Καλύτερα αγρότης ή εργάτης παρά έμπορος». Κι όμως οι μεγάλοι είχαν το δικαίωμα ν' αποφασίζουν: Θα πήγαινα στη Μέση Εμπορική για να μάθω επιστημονικά το εμπόριο, κι ύστερα θ' αναλάμβανα τη δουλειά για να γίνω ένας μεγάλος έμπορος. Και προκειμένου να γίνεις μπακάλης, καλύτερα ψιλικατζής, που είσαι πιο αξιοπρεπής και έχεις μεγαλύτερες προοπτικές. Για Γυμνάσιο ούτε συζήτηση. «Τι θα το κάνουμε το παιδί, γραφιά, να ψωμοζεί;»

Τέλος, η περίπτωση σπουδών σε πανεπιστήμιο δε νομίζω να είχε περάσει στη σκέψη κανενός από εκείνους που αποφάσιζαν για τη μοίρα μου. Έτσι και στη Μέση Εμπορική με στείλανε και αποφασίστηκε να πάω στην Πάτρα για να διαδεχθώ το θείο μου εις το κατάστημα ψιλικών. Η μάνα μου μ' ετοίμασε, με φίλησε και μου είπε: «Άντε, παιδάκι μου, να γίνεις άνθρωπος. Και ν' ακούς το θείο σου». Με είχαν σαν παιδί τους. Καλό φαγητό, δωμάτιο και γραφείο δικό μου, μαζί στις διασκεδάσεις, καινούργια ρούχα, ακόμη και χαρτζιλίκι, κι ας ήταν σπαγκοραμμένος ο θείος Γιώργης. Η γυναίκα του, Βάσω τη λέγανε, προσπάθησε να με συνδέσει με αγόρια και κορίτσια της ηλικίας μου. Έτσι θα ξέχναγα τους παιδικούς μου φίλους απ' τον τόπο μου. Μου πήραν ακόμη και δασκάλα για να μου κάνει ιδιαίτερα μαθήματα γαλλικής. Όχι φυσικά για να μιλάω γαλλικά στα σαλόνια. Απλώς για να μάθω την εμπορική αλληλογραφία. Όλα για να γίνω μεγάλος έμπορος. Πήγαινα το πρωί στο σχολείο και το απόγευμα στο

μαγαζί. Δεν ήταν άσχημα. Συνήθως τα απογεύματα δεν είχε πολλή δουλειά, κι ερχόντουσαν από τα γειτονικά μαγαζιά άλλοι έμποροι και συζητούσαν για να περάσει η ώρα.

Είχε περάσει πολύς καιρός, σχεδόν χρόνος, κι ένα μεσημέρι η θεία μου είπε: «Ε, τι λες, Γιώργη, να κάνουμε το Σάκη παιδί μας; Να τον κάνουμε Μπουλμπασάκο». «Γιατί όχι;» ήταν η απάντηση του θείου μου. Εμένα κόπηκε η ανάσα μου. Όχι γιατί έδινα σημασία στην αλλαγή του ονόματος. Αυτό είναι ένα καθαρά τυπικό γεγονός, χωρίς αξία. Δε σου αλλάζει σχεδόν τίποτα από την προσωπικότητά σου. Μόνο νομικές συνέπειες μπορεί να έχει. Αλλά εκείνο που με τάραξε ήταν ότι θα έσπαγε πια οριστικά ο δεσμός με τη μάνα μου, τον πατέρα μου και τ' αδέρφια μου. Κατόπιν θεωρούσα ανόητο να λέω τη θεία Βάσω «μαμά» και το θείο Γιώργη «μπαμπά». Από πού κι ως πού; Δεν αντέδρασα στα όσα είπαν. Αλλά όταν πήγα στο δωμάτιό μου, κατάστρωσα για δεύτερη φορά επαναστατικό σχέδιο. Αυτή τη φορά, προσπάθησα να είναι τέλειο. Από τα χαρτζιλίκια του θείου Γιώργη είχα μαζέψει μερικά χρήματα. Πήγα στο σταθμό, έβγαλα εισιτήριο για τον Πύργο και την άλλη μέρα, αντί να πάω στο σχολείο, μπήκα στο τραίνο με προορισμό το πατρικό μου σπίτι.

Τελείωσα τη Μέση Εμπορική στην πατρίδα μου. Με πείνα και με στερήσεις. Ποτέ όμως δε συνειδητοποίησα αυτά τα δυο πράγματα. Ούτε διαμαρτυρήθηκα, ούτε αγανάκτησα. Όλοι οι συμμαθητές και οι φίλοι μου βρισκόμαστε στην ίδια μοίρα. Έτσι δεν είχα ακόμη διαπιστώσει κοινωνικές αντιθέσεις στο περιβάλλον μου, ώστε ν' αρχίσω να προβληματίζομαι πού οφείλονται. Τελειώνοντας το σχολείο, πέθανε ο πατέρας. Όλοι έκλαιγαν, η μάνα μου, τ' αδέρφια μου, οι θείοι μου και τα ξαδέρφια μου. Εγώ δεν μπόρεσα να κλάψω. Έκανα μάλιστα και προσπάθεια για να μην παρεξηγηθώ από τους συγγενείς. Στάθηκε όμως αδύνατο. Ακόμη και τώρα δεν μπορώ να εξηγήσω το γιατί. Ότι δεν αγαπούσα τον πατέρα μου, αποκλείεται. Παρόλο ότι εκείνη την εποχή οι πατεράδες ήσαν πολύ αυστηροί και συνήθιζαν να δέρνουν τα παιδιά τους, ο δικός μου πατέρας όχι μόνο δε μας έδερνε, αλλά ούτε και μας μιλούσε με αυστηρό τρόπο. Το ξύλο και η τιμωρία ήταν καθήκοντα που είχε αναλάβει η μητέρα μου. Τότε γιατί δεν έκλαψα όταν πέθανε ο πατέρας; Δεν ξέρω. Ίσως να το θεώρησα ένα φυσικό γεγονός που μπορούσε να συμβεί στον οιονδήποτε, οποιαδήποτε στιγμή.

Όταν πέθανε ο πατέρας, άρχισα να σκέφτομαι για τον εαυτό μου. Έπρεπε κάτι να γίνω κι εγώ. Όταν άνοιξαν τη διαθήκη του πατέρα μου,

έγραφε για μένα: «Εις τον υιόν μου Διονύσιον αφήνω το μερίδιο του εμπορεύματός μου του καταστήματος» —που ήταν μερικά σακιά κρεμμύδια και πατάτες κι ορισμένα κιλά λάδι— «υπό τον όρο ότι θα ακολουθήσει το επάγγελμα του παντοπώλου». Μου το είπε η μάνα μου. Δεν αντέδρασα. Κείνο το καλοκαίρι, διαπίστωσα ότι πολλά παιδιά της ηλικίας μου από σχετικά ευκατάστατες οικογένειες προετοιμάζονταν να πάνε στην Αθήνα για να σπουδάσουν. Άκουγα μάλιστα σε συζητήσεις ότι όταν σπουδάσεις μπορείς να γίνεις δικηγόρος, καθηγητής σε γυμνάσιο και να διδάσκεις, γεωπόνος, μηχανικός και να φτιάχνεις σπίτια. Όταν μάλιστα μου έλεγαν, όταν περνούσε κάποιος, «αυτός είναι μηχανικός», ή «αυτός είναι γεωπόνος», τους θαύμαζα. Κάτι τέτοιο ήθελα να γίνω κι εγώ. Άρχισα μάλιστα κείνη την εποχή να διαβάζω εφημερίδες και βιβλία. Είχα γοητευτεί από πολλά κείμενα καθηγητών του πανεπιστημίου. Θυμάμαι έντονα ένα άρθρο του Ζολώτα στο *Βήμα*, «Ο δημιουργικός Σοσιαλισμός», κι ένα βιβλίο του Αγγελόπουλου, «Ο Σοσιαλισμός». Όλα αυτά μ' έβαλαν σε σκέψεις. Έπρεπε να σπουδάσω. Όχι τόσο για να βγάλω αργότερα χρήματα. Ήθελα να γνωρίσω τον κόσμο. Αλλά για να σπουδάσει ένα παιδί από επαρχία θέλει πολλά λεφτά. Νοίκι, διατροφή, πλύσιμο ρούχων, βιβλία, εγγραφές, ναύλα και το σχετικό χαρτζιλίκι για τσιγάρα και κανένα κινηματογράφο. Πού να βρεθούν τόσα λεφτά; Το εισόδημα του σπιτιού μας ήταν 500 δρχ. το μήνα, 200 δρχ. από το νοίκιασμα δυο δωματίων του σπιτιού και 300 δρχ. νοίκι από το μαγαζί, που το είχαν αναλάβει πια τα αδέρφια του πατέρα μου που ήταν και συνεταίροι. Αυτά τα λεφτά μόλις έφταναν για να εξασφαλίσουν το ελάχιστο όριο συντηρήσεως στη μάνα μου και τ' αδέρφια μου. Τότε άρχισα για πρώτη φορά ν' αντιλαμβάνομαι τις κοινωνικές αντιθέσεις. Συνειδητοποίησα ότι μόνο τα παιδιά των οικογενειών που έχουν λεφτά έχουν το προνόμιο να σπουδάζουν. Τα παιδιά των φτωχών είχαν προδιαγεγραμμένη μοίρα. Να μείνουν όλη τους τη ζωή φτωχά. Αυτές οι σκέψεις μου δημιούργησαν ψυχολογικά συμπλέγματα. Κλεινόμουν στο δωμάτιό μου μέρες πολλές, έτρωγα ελάχιστα, φερόμουν με άσχημο τρόπο στη μάνα μου, διέκοψα κάθε σχέση με φίλους. Αυτή την ψυχολογική κατάπτωση έκανε πιο έντονη η ανάγνωση ορισμένων απαισιόδοξων φιλοσόφων. Έτυχε τότε να πέσουν στα χέρια μου ορισμένα έργα του γερμανού φιλοσόφου Σοπενάουερ, «Ο κόσμος ως παράσταση και βούληση», «Η ζωή και ο θάνατος» και άλλα.

Όλα αυτά με εμπότισαν με την ιδέα ότι στη ζωή κυριαρχεί ο πόνος, ότι δεν έχει κανένα νόημα η ύπαρξη. Μάλιστα, με είχε γοητεύσει η ιδέα

του Σοπενάουερ ότι ο Θεός έφτιαξε τον κόσμο από σαδιστική διάθεση να βλέπει τα πλάσματά του να υποφέρουν. Κι ακόμη, δεν έβρισκα άσχημη την πρόταση του απαισιόδοξου αυτού φιλοσόφου, ότι η λύση στο πρόβλημα της ζωής είναι οι ομαδικές αυτοκτονίες. Η καντιανή λογική, η φιλοσοφία του υπερανθρώπου του Νίτσε, ο ορθολογισμός του Χέγκελ και ο ιστορικός υλισμός του Μαρξ μου εφάινονταν σαν καταπραϋντικό φάρμακο σ' έναν κόσμο που έπασχε από αγιάτρευτη νόσο του πόνου και της θλίψης. Δεν ήταν η θεραπεία οι θεωρίες αυτές. Ήταν απλώς τα παυσίπονα. Ίσως να ήταν και η ηλικία που μου δημιουργούσε τέτοιες προδιαθέσεις. Αλλά είμαι πεπεισμένος ότι ο κυριότερος λόγος ήταν η αδυναμία να πραγματοποιήσω το μοναδικό στόχο που θα έδινε νόημα στη ζωή μου: Να σπουδάσω. Εφόσον αυτό δεν μπορούσα να το πετύχω, όχι γιατί δεν είχα την ικανότητα αλλά απλώς επειδή μας έλειπαν ορισμένα χιλιάρικα, η ζωή δεν είχε καμιά αξία για μένα. Η μάνα μου άρχισε ν' ανησυχεί. Φαίνεται λοιπόν ότι έγραψε στο θείο Γιώργη ότι το παιδί κοντεύει να μαραζώσει που δεν έχει να σπουδάσει. Και ένα πρωί καταφθάνει ο θείος Γιώργης στο σπίτι μας. Μ' ερώτησε αν θέλω να πάω στην Αθήνα να σπουδάσω. Μα χρειαζόταν να με ρωτήσει; Μου είπε ότι θα αναλάβει να μου δίνει 200 δρχ. το μήνα και να πληρώνει τις εγγραφές μου. Όταν τ' άκουσα, σ' ένα δευτερόλεπτο ο κόσμος άλλαξε για μένα. Η ζωή απέκτησε αξία. Ο Σοπενάουερ και η φιλοσοφία του μου φάινονταν πια αρρωστημένες φαντασιοπληξίες. Θα σπούδαζα, θα γνώριζα τον κόσμο, όπως και να είναι. Μάλιστα έκανα ορισμένες σκέψεις που ήσαν αποφασιστικές για την κατοπινή εξέλιξή μου. Διαισθανόμουν ότι τα φυσικά φαινόμενα τα διέπουν κάποιοι νόμοι. Είχα συναίσθηση του γεγονότος ότι στη φύση υπάρχει σαφώς σχέση μεταξύ αιτίου και αιτιατού. Τι να γίνεται όμως με τα κοινωνικά φαινόμενα; Υπάρχει καμιά αιτιώδης σχέση; Αυτό με απασχολούσε από πολύν καιρό, γι' αυτό κι ο στόχος μου ήταν να σπουδάσω έναν κλάδο από τις κοινωνικές επιστήμες: Κοινωνιολογία, οικονομικά, δίκαιο κλπ. Μ' ενδιέφερε να δω αν υπάρχουν νόμοι που να διέπουν τη συμπεριφορά του ατόμου και της ομάδος μέσα σ' ένα κοινωνικό περιβάλλον. Έτσι αποφάσισα να σπουδάσω οικονομικά. Υπήρχε όμως ένα μικρό εμπόδιο.

Όταν ο θείος μου πρότεινε να πάω να σπουδάσω, ήταν πια Οκτώβρης και σ' όλες τις σχολές είχαν τελειώσει οι εισαγωγικές εξετάσεις. Απέμενε μια περίπτωση, η οποία δε μ' άρεσε και τόσο πολύ. Ήταν η Ανωτέρα Βιομηχανική Σχολή που δεχόταν τους αριστούχους της μέσης εκπαίδευσης άνευ εξετάσεων. Έβαλα λοιπόν πρόγραμμα: Να πάω την πρώτη χρονιά

στη Βιομηχανική, να προσαρμοσθώ στην πανεπιστημιακή ζωή και τη ζωή της Αθήνας και εν τω μεταξύ να προετοιμάζομαι για να δώσω εξετάσεις στην Ανωτάτη Εμπορική. Το πρόγραμμα πραγματοποιήθηκε μέχρι τη μικρότερη λεπτομέρεια. Τον Ιούνιο του 1949 έδωσα εξετάσεις σ' όλα τα μαθήματα στη Βιομηχανική και επέτυχα. Και το καλοκαίρι στρώθηκα στο διάβασμα για τις εξετάσεις στην Ανωτάτη Εμπορική. Όταν μπήκα στην Ανωτάτη Εμπορική, αποφάσισα να εγκαταλείψω τη Βιομηχανική. Δεν ήταν όμως και τόσο εύκολο.

Πρώτο, γιατί στη Βιομηχανική είχα αποκτήσει φίλους, που με μερικούς μάλιστα είχα συνδεθεί πολύ στενά. Με τον Μπέη το Ρηγόπουλο, που σήμερα είναι αξιωματικός στο Ναυτικό, είμαστε σαν αδέρφια. Το ίδιο με το Γιώργο τον Παπαθεοδοσίου και με το Νίκο τον Αλεξόπουλο. Άσχετα αν αργότερα ο καθένας τράβηξε το δρόμο του και χαθήκαμε. Δεύτερο, είχα συνδεθεί με τον καθηγητή της Πολιτικής Οικονομίας Γιώργο Χαλκιόπουλο, ο οποίος βλέποντας το ιδιαίτερο ενδιαφέρον μου γι αυτό το μάθημα με ενθάρρυνε στη μελέτη μου. Και τέλος, γιατί δεν υπήρχε τόση μεγάλη διαφορά στα μαθήματα των δυο σχολών. Γι' αυτούς τους λόγους αποφάσισα να συνεχίσω ταυτόχρονα και τις δύο σχολές. Δεν υπήρχε αμφιβολία ότι κατέβαλλα σχεδόν διπλή προσπάθεια για να τα βγάλω πέρα κυρίως στις εξετάσεις. Θυμάμαι πολλές φορές συνέπιπτε να δίνω εξετάσεις το πρωί στη μια σχολή και το απόγευμα της ίδιας μέρας στην άλλη και μάλιστα σε εντελώς διαφορετικά μαθήματα. Παρ' όλα αυτά δεν είχε πέσει η απόδοσή μου. Σκέφτομαι μάλιστα ότι αν είχα καλύτερες συνθήκες διατροφής και κατοικίας, ίσως η απόδοσή μου να ήταν υψηλότερη. Το δωμάτιο που έμενα ήταν ένα ημιυπόγειο στα τελευταία σπίτια του Ζωγράφου. Για την ακρίβεια ήταν δυο μικρά δωμάτια. Στο ένα έμεναν δυο ξαδέρφια μου, με τα οποία είχαμε μακρινή συγγένεια και στο άλλο ο αδερφός μου που εργαζόταν ως υπάλληλος στο υπουργείο Συγκοινωνιών. Για μένα δεν υπήρχε χώρος για να εγκαταστήσω κάποιο κρεβάτι. Στο χώρο που εκινούμεθα την ημέρα, έστρωνα το βράδυ μια κουβέρτα στο τσιμέντο, κοιμόμουνα και το πρωί τη μάζευα. Αυτή η ιστορία συνεχίστηκε για τρία ή τέσσερα χρόνια μέχρι που παντρεύτηκε ο αδερφός μου και πήρα το κρεβάτι του. Ήταν η μοναδική ανακούφιση που ένιωσα στα φοιτητικά μου χρόνια. Όσο για συνθήκες μελέτης, η κατάσταση δεν ήταν καλύτερη.

Τα πρωινά που πήγαιναν οι άλλοι για δουλειά, υπήρχε ησυχία για διάβασμα. Τ' απογεύματα όμως δεν ήταν δυνατό να σκεφτεί κανείς ότι μπορούσε ν' ανοίξει βιβλίο. Έτσι ή πήγαινα στο δασύλλιο του Ζωγράφου,

στρωνόμενα κάτω από τα δένδρα και διάβαζα ή έκανα βόλτες δουλεύοντας στο μυαλό μου διάφορα προβλήματα από τα μαθήματα ή τέλος πήγαινα στη σχολή, μήπως σταθώ τυχερός και βρω καμιά θέση στο αναγνωστήριο. Αυτά για τις συνθήκες κατοικίας. Οι συνθήκες διατροφής ήσαν χειρότερες. Αν από τις 200 δραχμές αφαιρούσες τη συμμετοχή μου στο νοίκι, τα ναύλα μου και τα έξοδα για βιβλία και εφημερίδες, μου έμεναν γύρω στις 120 δρχ. για φαγητό, δηλ. 4 δρχ. την ημέρα. Τα λεφτά αυτά μόλις έφταναν για ένα φτωχό γεύμα. Και πράγματι, είχα συνηθίσει να τρώγω μια φορά την ημέρα, έπαιρνα δε μαζί μου μια φετούλα ψωμί που μου έμενε από το μεσημεριανό φαγητό και την έτρωγα το βράδυ. Καμιά φορά ερχόταν ο θείος Γιώργης στην Αθήνα για δουλειές και με καλούσε για φαγητό σε κανένα μέσης κατηγορίας εστιατόριο. Ήταν για μένα πανδαισία. Τα θυμάμαι ακόμη κάτι τέτοια γεύματα.

Μ' αυτές τις συνθήκες τελείωσα το 1953 τις δυο σχολές. Το καλοκαίρι του 1953 πήγα στρατιώτης. Τη βασική εκπαίδευση έκανα στην Κόρινθο. Θυμάμαι και λεπτομέρειες ακόμη από κείνο το τρίμηνο. Ήταν εντελώς διαφορετική ζωή. Τα γυμνάσια, οι ασκήσεις, ακόμη και τα καψόνια μου φαίνονταν μια όχι δυσάρεστη περιπέτεια. Το ενοχλητικό ήταν η έλλειψη νερού και τα σύννεφα το χρώμα που σε χτυπούσαν κατάμουτρα όταν φυσούσε. Και συνήθως φυσούσε σχεδόν κάθε μέρα. Όταν τελείωσα τη βασική εκπαίδευση, μ' έστειλαν στο Σώμα Επιλογής Οπλιτών στον Πειραιά. Μπορώ να ειπώ ότι τα δυο σχεδόν χρόνια που υπηρέτησα εκεί θα μου μείνουν αξέχαστα. Ήσαν δυο χρόνια εσωτερικού τουρισμού σε πολύ ενδιαφέροντα μέρη της χώρας. Αρχίζαμε περιοδεία κατά τα μέσα Φεβρουαρίου.

Ο πρώτος γύρος ήταν Θήβα-Λιβαδειά-Άμφισσα-Λιδορίκι και επιστροφή στον Πειραιά κατά τα μέσα Απριλίου. Ο δεύτερος γύρος ήταν η Εύβοια: Χαλκίδα-Αιδηψός-Ωρεοί και επιστροφή στον Πειραιά περί τα τέλη Μαΐου. Ύστερα άρχιζαν τα νησιά. Πρώτα γυρίζαμε όλα τα νησιά των Κυκλάδων μ' ένα πλοιαράκι που έθετε στη διάθεσή μας η Υπηρεσία Διώξεως Λαθρεμπορίου. Απ' όλα τα νησιά των Κυκλάδων το πιο ενδιαφέρον και όμορφο είναι η Σαντορίνη. Το πιο άχαρο νησί είναι η Τήνος. Από τ' άλλα νησιά το καθένα έχει και τη δική του ομορφιά. Ύστερα από τις Κυκλάδες γυρίζαμε πάλι στον Πειραιά περί τα μέσα Ιουλίου, και με το καράβι της συγκοινωνίας πηγαίναμε στη Ρόδο. Στη Ρόδο κάναμε πραγματικό τουρισμό. Δουλεύαμε εντατικά τις πρώτες δέκα μέρες για να τελειώσουμε την επιλογή των στρατευσίμων και τις υπόλοιπες 20, εκδρομές, διασκεδάσεις κλπ. Πηγαίναμε για μερικές μέρες στην Κω και περί τα τέλη

Αυγούστου γυρίζαμε στον Πειραιά. Αυτό ήταν και το τέλος της περιόδου. Αλλά και η δουλειά που έκανα ως στρατιώτης δεν ήταν λιγότερο ενδιαφέρουσα. Είχα αναλάβει την εξέταση των στρατευσίμων στο τεστ νοημοσύνης. Εκεί απόκτησα και την πρώτη πείρα διδασκαλίας. Μάλιστα στο διοικητή της μονάδος μου είχε κάνει εντύπωση η μεταδοτικότητα μου κατά την εξήγηση του τρόπου διεξαγωγής του τεστ. Επειδή ήξερα και λίγη στατιστική, είχα αναλάβει τις στατιστικές κατανομές των στρατευσίμων κατά επάγγελμα, γραμματικές γνώσεις, βαθμό νοημοσύνης κλπ.

Όσο ήμουν στρατιώτης ούτε προβλήματα ούτε σκοτούρες. Μόνο ελπίδες και όνειρα. Είχα δυο πτυχία στα χέρια και πίστευα ότι όταν τελείωνα το στρατιωτικό, όλες οι πόρτες θα ήσαν ανοικτές για μένα. Σχεδιάζα να πάω λογιστής σε μια μεγάλη εταιρεία και γρήγορα να γίνω ο εγκεφάλος της επιχειρήσεως, με μεγάλο μισθό, κοινωνικές σχέσεις κλπ. Τον Οκτώβριο του 1954 απολύθηκα, χωρίς λεφτά, χωρίς ρούχα, χωρίς σπίτι, χωρίς τίποτα. Τότε ήρθα για πρώτη φορά φάτσα με φάτσα με τη ζωή. Ξαναπήγα στο υπόγειο του Ζωγράφου που έμενε ακόμη ένας από τα ξαδέρφια μου και άρχισα να ψάχνω για δουλειά. Ο θείος μου ο Αλέκος, αδελφός της μάνας μου, είχε κατάστημα ψιλικών σε μια πάροδο της οδού Αιόλου. Είχε γνωριμίες με αρκετά εργοστάσια και βιοτεχνίες. «Θα σε στείλω εγώ – μου λέει – λογιστή σε μια μεγάλη βιομηχανία». Δεν ξέρω τι συνεννοήσεις έκανε και μια μέρα μου είπε να πάω στην εταιρεία «Χρυσάλλης», που έβγαζε τις κλωστές «Κιθάρα», να πιάσω δουλειά. Μεγάλη εταιρεία ήταν, θα είχα εξέλιξη. Έτσι δε ρώτησα τι θα κάνω, τι μισθό θα παίρνω κλπ. Πήγα, τους είπα από πού έρχομαι και τι προσόντα έχω και μ' έστειλαν μαζί με δυο άλλους να μεταφέρουμε δέματα με κλωστές από το εργοστάσιο στο πρατήριο και να τα ταξινομούμε κατά χρώμα και νούμερο. Την έκανα χωρίς δυσαρέσκεια αυτή τη δουλειά – μια και δεν έβρισκα κάτι καλύτερο. Αλλά το πρόβλημα δεν ήταν το είδος της δουλειάς που καμιά σχέση δεν είχε με τη Λογιστική. Το πρόβλημα ήταν άλλο: πέρασαν δεκαπέντε μέρες, ένας μήνας, ενάμιση μήνας και δεν εννοούσαν να μου δώσουν μερικά χρήματα για να μπορέσω να ζήσω.

Εν τω μεταξύ είχα δανειστεί από διάφορους φίλους και ντρεπόμουνα να τους συναντήσω. Πήγα στο θείο τον Αλέκο και του είπα τι συμβαίνει. «Φύγε», μου λέει, «και θα σε στείλω εγώ σε μια βιοτεχνία πλεκτών που σύντομα θα εξελιχθεί σε μεγάλη βιομηχανία». Πράγματι μ' έστειλε σε κάποιον Συγγελίδη στην Κοκκινιά, που είχε στο ισόγειο του σπιτιού του μια ή δυο πλεκτικές μηχανές και απασχολούσε 5-6 κοπέλες. Συμφωνήσαμε

να μου δίνει 1.200 δραχ. το μήνα και να εργάζομαι από το πρωί στις 8 ως τις 8 το βράδυ με δυο ώρες διακοπή για φαγητό το μεσημέρι. Δέχτηκα. Η δουλειά μου ήταν να βοηθάω ένα λογιστή που είχε την τήρηση των λογιστικών του βιβλίων. Στην αρχή έκανα όλη την ημέρα προσθέσεις, πολλαπλασιασμούς και αντιγραφές. Κι αργότερα μου ανέθεσε να κάνω απλές λογιστικές εγγραφές. Ο λογιστής ήταν καλός άνθρωπος αν και λίγο νευρικός. Ο Σιγγελίδης με πλήρωνε κανονικά. Φυσικά, δε με είχε γράψει στο ΙΚΑ για να μην πληρώνει πρόσθετα. Αλλά το ενοχλητικό μ' αυτόν ήταν ότι δεν τηρούσε το ωράριο, κι ας ήταν συμφωνημένο περισσότερο από το νόμιμο. Με κρατούσε μέχρι τις 10 το βράδυ και συνήθως με κουβαλούσε και τις Κυριακές. Παρ' όλα ταύτα αισθανόμουν κάποια ασφάλεια, γιατί κέρδιζα ορισμένα χρήματα. Δεν έπαψα όμως να φροντίζω για κάτι καλύτερο.

Μια μέρα στα τέλη Φεβρουαρίου του 1955, διάβασα στην εφημερίδα ότι το υπουργείο Συντονισμού προκήρυσσε διαγωνισμό για την πρόσληψη πέντε «ειδικών οικονομολόγων». Στην αρχή δεν έδωσα σημασία. Από πού κι ως πού εγώ «ειδικός οικονομολόγος». Σκέφτηκα όμως ότι δε θα έχανα τίποτα αν έδινα εξετάσεις. Τις θυμάμαι έντονα αυτές τις εξετάσεις, γιατί ήσαν κρίσιμες για την κατοπινή σταδιοδρομία μου. Η πρώτη εξέταση ήταν στην έκθεση, στη μεγάλη αίθουσα της Ανωτάτης Εμπορικής. Θα πρέπει να είμαστε περί τους 200 υποψήφιοι. Τόσους υπολόγισα και μ' έπιασε απογοήτευση. Το θέμα στην έκθεση ήταν «Αι μεταφοραί ως συντελεστής οικονομικής προόδου». Δε θυμάμαι τι ακριβώς έγραψα. Εκείνο όμως που θυμάμαι είναι ότι προσπάθησα να διατυπώσω τα διανοήματά μου χωρίς συντακτικά και ορθογραφικά λάθη. Ακόμη προσπάθησα να ξεφύγω από το μαθητικό τρόπο έκφρασης. Αργότερα έμαθα ότι είχα έλθει πρώτος στην έκθεση. Η δεύτερη εξέταση ήταν στη Θεωρητική Οικονομική. Το θέμα ήταν «Η ελαστικότητα της προσφοράς βραχυχρονίως και μακροχρονίως». Δεν μπορώ να πω ότι ήξερα το θέμα ακριβώς. Αλλά από τις γενικές γνώσεις των οικονομικών που είχα και χρησιμοποιώντας τη λογική μπορώ να πω ότι έκανα σωστή ανάλυση. Στην Εφαρμοσμένη Οικονομική, που ήταν η τρίτη εξέταση, θα τα έκανα μάλλον θάλασσα. Το θέμα ήταν «Αι συνέπειαι της υποτιμήσεως της δραχμής». Έγραφα ό,τι μου ερχόταν στο μυαλό. Λογικά μεν πράγματα, αλλά δεν ήμουν βέβαιος αν ήταν σωστά. Δώσαμε και προφορικές εξετάσεις. Εξεταστές ήσαν, θυμάμαι, ο Χριστοδουλόπουλος, ο Πεσμαζόγλου και η Γουδή. Δε θυμάμαι ακριβώς τι με ρώτησαν. Η Γουδή κάτι για τον εργατικό μισθό, ο Πεσμαζόγλου κάτι για την παραγωγή, τις

εξαγωγές και εισαγωγές βαμβακιού στην Ελλάδα, ο δε Χριστοδουλόπουλος δε μου έκανε καμιά ερώτηση, αλλά θυμάμαι ότι διάβαζε με κάποιο σκεπτικισμό τις γραπτές εξετάσεις μου. Ύστερα από είκοσι σχεδόν μέρες ανακοινώθηκαν τ' αποτελέσματα. Πρώτος Κουμπής, δεύτερος Κεβόρκ, τρίτος Καράγιωργας. Τη στιγμή που είδα τ' αποτελέσματα αυτά, αισθάνθηκα ότι είμαι κάτι. Δεν το πήρα όμως επάνω μου. Είπα ότι απλώς ήμουν τυχερός στις εξετάσεις. Σε λίγες μέρες μας προσλάβανε. Εμένα με βάλανε στην Υπηρεσία Προγράμματος με προϊσταμένη την Κυρία Παγκάλου. Η υπηρεσία αυτή μόνο κατ' όνομα ελέγετο «Υπηρεσία Προγράμματος». Στην ουσία συγκέντρωνε στατιστικά στοιχεία από άλλες υπηρεσίες και τα διαβίβαζε σε διάφορους διεθνείς οργανισμούς. Σ' εμένα δε θυμάμαι να είχαν αναθέσει κάποιο συγκεκριμένο έργο. Απλώς έκανα ό,τι μου έλεγε η προϊσταμένη μου: Να αντιγράψω κανένα πίνακα, να πηγαίνω να ζητάω στοιχεία από κάποια άλλη υπηρεσία, ακόμη και να προσέχω το τηλέφωνο όταν έλειπε και άλλες παρόμοιες δουλειές. Ο μισθός μου, 2.000 δρχ. το μήνα, ήταν πάρα πολύ καλός για να μου εξασφαλίσει μια άνετη ζωή. Ήμουν απόλυτα ικανοποιημένος με τη θέση αυτή. Δεν είχα φιλοδοξία για τίποτα παραπάνω. Άκουγα ότι στο υπουργείο Συντονισμού έχεις προοπτικές να εξελιχθείς και να γίνεις διευθυντής σε σύντομο χρόνο, γιατί το υπουργείο ήταν νέο και μόλις προ ολίγων ετών είχε αρχίσει να επανδρώνεται. Τι άλλο ήθελα λοιπόν; Κι όμως, όταν βλέπεις τους συναδέλφους σου να κάνουν σχέδια για μεγάλα πηδήματα, δεν μπορείς να αδιαφορήσεις. Στο ίδιο γραφείο έτυχε να εργάζεται ο Καλυβιανάκης, πολύ μεγαλύτερος από μένα στην ηλικία. Είχε επιτύχει κι αυτός στις εξετάσεις. Δεν έχανε ευκαιρία, όταν δεν είχαμε δουλειά, από το να διαβάζει αγγλικά οικονομικά βιβλία. Μου είπε ότι το σχέδιό του ήταν να δώσει εξετάσεις, να πάρει υποτροφία και να πάει να σπουδάσει στο εξωτερικό. Δε με συγκίνησε καθόλου η ιδέα του. Ν' αφήσω την ωραία Ελλαδίτσα και την καλή θεσούλα μου για ν' αρχίσω από την αρχή φοιτητική ζωή με τρόμαζε. Έτσι άφησα τον Καλυβιανάκη να κάνει τα σχέδιά του κι εγώ συνέχισα την ωραία μου ζωούλα.

Στα τέλη Ιουλίου της ίδιας χρονιάς προκήρυξε διαγωνισμό η Τράπεζα της Ελλάδος για την πρόσληψη 5 οικονομολόγων στη Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών. Μεγαλύτερος μισθός, περίπου 3.000 δρχ., ευρύτερες προοπτικές. Όλοι όσοι είχαμε επιτύχει στο υπουργείο Συντονισμού, αποφασίσαμε να συμμετάσχουμε στις εξετάσεις. Εγώ δεν είχα βεβαιότητα επιτυχίας, γιατί δεν είχα διαβάσει ξένα συγγράμματα, αλλά δε θα μου

κόστιζε τίποτα να ελάμβανα μέρος στις εξετάσεις. Οι εξετάσεις έγιναν περί τα μέσα Αυγούστου και η ζέστη ήταν αφόρητη. Πήγα κι έδωσα εξετάσεις χωρίς να έχω διαβάσει σχεδόν τίποτα. Ήλθα τέταρτος.

Στα μέσα Σεπτεμβρίου μας προσλάβανε στην Τράπεζα. Η Διεύθυνση Μελετών ήταν ακόμη ανοργάνωτη. Είχε ως κυρία απασχόληση την κατάρτιση του τιμαρίθμου κόστους ζωής και την παρακολούθηση κατά πρωτόγονο τρόπο ορισμένων μεγεθών της οικονομίας. Εμένα μου ανέθεσαν να παρακολουθώ την απασχόληση και τους μισθούς και ημερομίσθια, με προϊστάμενο τον Μαρματάκη. Τα μόνα στοιχεία που υπήρχαν τότε για την απασχόληση ήταν ένας αμφισβητούμενος δείκτης του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων μόνο για τη βιομηχανία. Για τους άλλους κλάδους υπήρχε άγνοια. Όσο για τους μισθούς και τα ημερομίσθια, δεν υπήρχαν στοιχεία παρά μόνο οι συλλογικές συμβάσεις, οι οποίες ελάχιστα ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Μ' αυτές τις συνθήκες από απόψεως στοιχείων, ύστερα από λίγο καιρό, ο διοικητής, που ήταν τότε ο Ζολώτας, μου ανέθεσε να γράψω ένα σημείωμα για την εξέλιξη των μισθών και ημερομισθίων εν σχέσει με τις τιμές. Ήταν το πρώτο σημείωμα που θα έγραφα πάνω σε πρακτικό θέμα. Έβαλα όλα τα δυνατά μου και φαίνεται πως τα κατάφερα. Αργότερα ήρθε στην Τράπεζα ως στατιστικός σύμβουλος ο κ. Θεοδωράκης. Λίαν αξιοπρεπής και ήρεμος άνθρωπος. Του είπα το πρόβλημά μου, ότι δεν υπάρχουν στοιχεία μισθών και ημερομισθίων, και έκανε πρόταση στο διοικητή, να αναλάβουμε την κατάρτιση ενός μισθάριθμου, τουλάχιστον για τη βιομηχανία. Επιλέξαμε έναν αριθμό βιομηχανιών, καταρτίσαμε ένα ερωτηματολόγιο κι εγώ άρχισα το τρέξιμο στις βιομηχανίες για να μαζεύω κάθε μήνα τα στοιχεία. Ήταν η μεγαλύτερη ταλαιπωρία που τράβηξα ως υπάλληλος στην Τράπεζα. Γύριζα στα εργοστάσια του Πειραιά, της Κοκκινιάς, του Αιγάλεω για να παρακαλώ τους λογιστές να μου συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο. Κι όταν επέστρεφα στην Τράπεζα, έπρεπε να επεξεργασθώ τα στοιχεία και να βγάλω δείκτη. Φαίνεται ότι τα κατάφερα και σ' αυτήν τη δουλειά. Ο Ζολώτας θέλησε ν' αναλάβω πλέον υπεύθυνα τα προβλήματα της απασχόλησης και των αποδοχών και προσκάλεσε τον κ. Τσουκάτο, γενικό διευθυντή τότε του ΙΚΑ, για να μου μάθει τα μυστικά της δουλειάς. Πραγματικά, από τον Τσουκάτο έμαθα πάρα πολλά πράγματα. Ήταν γαλήνιος, υπομονετικός, ποτέ δε θύμωνε όταν έκανα λάθη, αλλά με ευγένεια μου υπεδείκνυε τι έπρεπε να κάνω. Αργότερα ήρθε στη Διεύθυνση η Τζούλια Πανουργιά, που είχε σπουδάσει στο Λονδίνο θέματα απασχολήσεως. Ανέλαβε αυτή τη δουλειά τη δική μου

κι εγώ δούλεψα για ένα διάστημα στη βιομηχανία και τις μεταφορές και ύστερα στα νομισματικά. Στην Επισκόπηση της Ελληνικής Οικονομίας του 1957 είχα γράψει μαζί με τον Γκάτσο το κεφάλαιο περί βιομηχανίας και μόνος μου το κεφάλαιο για τις μεταφορές. Στην Επισκόπηση του 1958 είχα γράψει σε παράρτημα μια ανάλυση του ελληνικού νομισματικού και πιστωτικού συστήματος, που θεωρήθηκε πάρα πολύ καλή από τον Ζολώτα και τους άλλους. Με τον Κυρκιλίτση, που ήταν διευθυντής της Διευθύνσεως Μελετών, δεν είχα πολλές σχέσεις. Κάποτε ήθελε να κάνει κάποια διάλεξη με θέμα «Ο Ρόλος των Τραπεζών εις τας υπαναπτύκτους χώρας ως η Ελλάς» και είπε φαίνεται σε μερικούς, και σ' εμένα, να γράψουμε ένα σημείωμα πάνω σ' αυτό το θέμα. Του έγραψα κι εγώ κάτι. Ύστερα από δυο μέρες με φώναξε στο γραφείο του και μου είπε: «Καράγιωργα, δεν πιστεύω στα μάτια μου. Ποτέ δε φανταζόμουνα πως εσύ θα μπορούσες να κάνεις τέτοιες αναλύσεις». Από τότε ο Κυρκιλίτσης έτρεφε για μένα ιδιαίτερη εκτίμηση.

Στο μεταξύ οι συνάδελφοί μου είχαν αρχίσει να κάνουν τα μεγάλα πηδήματα. Πρώτος ο Κεβόρκ έδωσε εξετάσεις στο ΙΚΥ στην Οικονομική Στατιστική και το 1957 έφυγε για το Λονδίνο. Ακολούθησε ο Καλυβιανάκης που πέτυχε να πάρει υποτροφία στη Δημόσια Οικονομική και το 1958 έφυγε κι αυτός για το Λονδίνο. Αλλά και άλλοι νεότεροί μου υπάλληλοι της Διευθύνσεως είχαν βάλει μπροστά το ίδιο σχέδιο. Δεν ήταν μόνο αυτό. Άρχισαν να καταφθάνουν από το εξωτερικό νέοι με διδακτορικά διπλώματα και να καταλαμβάνουν στη Διεύθυνση θέση προϊσταμένου με υψηλές αποδοχές. Ο Λάζαρης, ο Χαλικιάς, η Πανουργιά κλπ. Με τον Λάζαρη μάλιστα γνωρίστηκα πιο στενά και από συνεργασίες και συζητήσεις μαζί του κατάλαβα ότι αν δε σπουδάσεις έξω είσαι ένα απλό μηδενικό. Μπορώ να ειπώ ότι απ' όλους τους παραπάνω λόγους η γνωριμία με το Λάζαρη άρχισε να με βάζει σε σκέψεις ότι θα πρέπει να πάω έξω να σπουδάσω. Έτσι άρχισα στα σοβαρά πλέον εντατική μελέτη για να δώσω εξετάσεις στο ΙΚΥ και να πάρω υποτροφία για σπουδές στο εξωτερικό. Τη χρονιά που προγραμματίζα να δώσω εξετάσεις, δηλαδή το Φεβρουάριο του 1958, το ΙΚΥ προκήρυξε υποτροφία μόνο στη Δημόσια Οικονομική. Αυτές οι εξετάσεις ήσαν αποφασιστικές για την κατοπινή μου εξέλιξη. Πετύχαμε μόνο δύο. Εγώ και μια συνάδελφός μου στην Τράπεζα, η Πέλα η Λενούδια. Έτσι άρχισαν οι προετοιμασίες για την αναχώρηση στο Λονδίνο.

.....
Στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1959, έφυγα για την Αγγλία. Ήταν το

πρώτο μου ταξίδι στο εξωτερικό. Μέσα μου κυριαρχούσε η ευθύνη και ο φόβος. Είχα πάρει υποτροφία από το Δημόσιο και εκπαιδευτική άδεια από την Τράπεζα. Είχα συναίσθηση της ευθύνης και της υποχρεώσεώς μου απέναντι στις δυο αυτές αρχές. Και ο μόνος τρόπος να ξεπληρώσω το χρέος μου ήταν να πετύχω στις σπουδές μου. Θα τα κατάφερα άραγε; Περισσότερο απ' όλα με φόβιζε το γεγονός ότι δεν ήξερα καλά τη γλώσσα. Ύστερα ήταν κι ο χωρισμός απ' τη Νίκη, τη μάνα μου και τους δικούς μου. Αναρωτιόμουν αν συμβεί τίποτα σ' εμένα ή σ' αυτούς, θα τους ξαναδώ άραγε; Όλα αυτά με γέμιζαν πόνο. Δεν ήθελα να φύγω. Αλλά έπρεπε. Φεύγοντας το καράβι από τον Πειραιά πέρασαν όλα αυτά σαν αστραπή απ' το μυαλό μου. Ένιωθα ένα κενό μέσα μου. Στο τέλος με στωική διάθεση σκέφτηκα: «Ας γίνει ό,τι γίνει».

Ήταν ένα ταξίδι γεμάτο ταλαιπωρία. Συνταξιδεύαμε με τον Δρακάτο που κι αυτός είχε πάρει υποτροφία για Οικονομική Στατιστική. Κάναμε κι οι δυο την κουταμάρα να κουβαλάμε μαζί μας ολόκληρο νοικοκυριό λες και θα πηγαίναμε στη Σαχάρα ή στο Βόρειο Πόλο. Κι η δεύτερη κουταμάρα ήταν ότι όλα αυτά τα πράγματα τα σέρναμε μαζί μας από σταθμό σε σταθμό, ενώ μπορούσαμε να τα βγάλουμε αποσκευή κατευθείαν για το Λονδίνο. Είχαμε κανονίσει έτσι το ταξίδι ώστε να ρίχναμε μια ματιά στις μεγάλες πόλεις της Ιταλίας και της Γαλλίας. Πρίντεζι, Ρώμη τρεις μέρες, Γένοβα μια μέρα, Παρίσι δυο μέρες, κι από εκεί χωρίς διακοπή, Καλαί-Ντόβερ-Λονδίνο. Καθώς ταξιδεύαμε από το Ντόβερ στο Λονδίνο, σχημάτισα τις πρώτες εντυπώσεις της χώρας που επρόκειτο να ζήσω τρία χρόνια. Θολή ατμόσφαιρα, γεμάτη καταχνιά και υγρασία. Σπίτια μονώροφα ή το πολύ διώροφα, χτισμένα με κόκκινα τούβλα και κεραμίδια, ασοβάτιστα, γεμάτα καπνοδόχους στη σκεπή. Και πράσινο, πολύ πράσινο. Σε αντίθεση με το εξωτερικό περιβάλλον, που δε με ενθουσίασε καθόλου, ερχόταν το εσωτερικό περιβάλλον του τραίνου. Βελούδινα καθίσματα σαν πολυθρόνες, που βούλιαζες μέσα όταν καθόσουν, ζεστή ατμόσφαιρα, άνθρωποι γελαστοί και υπερβολικά ευγενείς, ωραία μυρουδιά από τα τσιγάρα και τα τσιμπούκια.

Στο σταθμό μας περίμεναν ο Καλυβιανάκης με έναν ουαλό φίλο του, τον Μάλκομ. Μένανε μαζί σ' ένα διαμέρισμα στη βορειοδυτική περιοχή του Λονδίνου. Είχαμε συνεννοηθεί να μείνω κι εγώ μαζί τους και να συμμετέχω στο νοίκι και στα έξοδα του σπιτιού. Έτσι κι έγινε. Ήταν ένα παμπάλαιο σπίτι, αλλά το διαμέρισμα ήταν σχετικά καλό. Ένα μεγάλο και φωτεινό λίβινγκ ρουμ στο οποίο κοιμόταν ο Μάλκομ, μια αρκετά μεγάλη κρεβατοκάμαρα με ωραίο κρεβάτι, ντουλάπια, χαλιά κλπ., που την είχε καταλάβει ο Καλυβιανάκης, κι ένα μικροσκοπικό δωματιάκι που μόλις χωρούσε ένα ντιβανάκι και μια καρέκλα, που το προόριζαν για μένα. Επειδή δεν ήξερα τις συνθήκες

κατοικίας στο Λονδίνο και συνηθισμένος από το ημιυπόγειο του Ζωγράφου, όταν ήμουν φοιτητής, εγκαταστάθηκα με κάποια ανακούφιση σ' αυτό το μικρό δωματάκι. Αργότερα όμως διαπίστωσα ότι με τα λεφτά που πλήρωνα μπορούσα να νοικιάσω ένα μεγάλο επιπλωμένο δωμάτιο με όλες τις ανέσεις. Έτσι άρχισα να ψάχνω για δωμάτιο. Ένας άλλος λόγος που μ' έκανε να φύγω ήταν η πολυλογία του Καλυβιανάκη. Καλό παιδί, με καλή καρδιά, αλλά του άρεσε πολύ η συζήτηση. Θυμάμαι ότι τρώγαμε την ημέρα στα ψώνια, στο μαγείρεμα, στο να πίνουμε εγγλέζικους καφέδες με γάλα και στη συζήτηση. Συζήτηση ώρες ατέλειωτες. Πού θα πήγαινε αυτό το βιολί. Πότε θα διάβαζα, πότε θα παρακολουθούσα παραδόσεις, πότε θα έγραφα ασκήσεις. Κατά το Γενάρη, βρήκα ένα θαυμάσιο δωμάτιο στην ίδια γειτονιά. Στρωματέξ κρεβάτι με ζεστό πουπουλένιο πάπλωμα, ζεστό και κρύο νερό, θέρμανση με γκάζι, μια μικρή συσκευή μαγειρέματος με γκάζι, τηλέφωνο, πολυθρόνες, χαλιά κλπ. Κι όλα αυτά σχεδόν με τα ίδια χρήματα που έδινα στο μικρό άβολο δωματάκι.

Η προσαρμογή μου στη ζωή του Λονδίνου ήταν σχετικά εύκολη. Το υγρό κλίμα δε μ' ενοχλούσε καθόλου. Σ' ένα τέτοιο ακριβώς κλίμα γεννήθηκα και μεγάλωσα. Η διαφορά ήταν ότι εδώ η συννεφιά και οι βροχές κρατούσαν όλο το χρόνο, ενώ στον τόπο που γεννήθηκα οι εποχές ήσαν έντονα ευδιάκριτες. Δυο μόνο φορές είδα το περίφημο fog. Ένα σταχτί πηχτό σύννεφο ν' αγκαλιάζει σπίτια, ανθρώπους, αυτοκίνητα, τα πάντα. Ήταν αδύνατο να διακρίνεις πρόσωπα και πράγματα σε απόσταση μεγαλύτερη από δυο μέτρα. Τα πάντα σταματούσαν στην επιφάνεια του Λονδίνου. Μόνο ο υπόγειος λειτουργούσε. Αυτό κρατούσε μερικές ημέρες και κατόπιν συνεχιζόταν η μονότονη συννεφιά και οι βροχές. Επίσης προσαρμόστηκα εύκολα στη μηχανοποιημένη ζωή του Λονδίνου. Η πόλη αυτή είναι ένα μίγμα μηχανών και ανθρώπων. Οι άνθρωποι ρίχνουν λεφτά στις μηχανές κι αυτές σου δίνουν πράγματα ή υπηρεσίες. Το δωμάτιό μου ήταν γεμάτο μηχανάκια που τρώγανε νομίσματα. Έπρεπε να ρίξω ένα σελίνι σ' ένα κουτάκι για να έχω ηλεκτρικό ρεύμα για δέκα ημέρες. Κι ένα άλλο κουτάκι έπρεπε να τρώει ένα μισοσέλινο τη βδομάδα γαι να δίνει γκάζι στη σόμπα και να θερμαίνομαι. Τρεις πένες ήθελε να φάει το μπάνιο για να μου δώσει ζεστό νερό για ένα λουτρό, τέσσερες πένες το τηλέφωνο για να πάρεις γραμμή, κλπ. κλπ. Θυμάμαι κάποιο βράδυ παρακολουθούσα στην τηλεόραση την «Παναγία των Παρισίων». Στη μέση του έργου σβήνει η τηλεόραση. Στην αρχή νόμισα πως χάλασε. Αλλά κατοπιν κατάλαβα ότι ο μετρητής δεν έδινε άλλο ρεύμα αν δεν έριχνα σελίνι. Ψάχνω τις τσέπες μου για σελίνι, μα πουθενά. Βγαίνω έξω μήπως βρω κανένα μαγαζί ανοιχτό ν' αγοράσω κάτι και να ζητήσω για ρέστα σελίνια, μα ήταν

όλα κλειστά. Έτσι και το έργο έχασα και έμεινα όλη τη νύχτα χωρίς φως. Αλλά κι έξω οι δρόμοι γεμάτοι μηχανές που τρώνε λεφτά και δίνουν τσιγάρα, σοκολάτες, εισιτήρια για τον υπόγειο, γραμματόσημα, γάλα, γιαούρτι, μέχρι και κάλτσες νάιλον.

Ακόμη προσαρμόστηκα σε ορισμένες συνήθειες των Άγγλων. Συνήθισα να πίνω καφέ με γάλα, τσάι με γάλα, να τρώγω τα απαίσια φαγητά τους χωρίς κρασί ή νερό, να πίνω «ξεροσφύρι» μπίρα στα όρθια στα παμπς, να πηγαίνω στα κλαμπς, να ξαπλώνω στο γρασίδι στα πάρκα όταν υπήρχε κάποια υποψία ήλιου.

Αλλά και η προσαρμογή μου στο πανεπιστήμιο δεν ήταν δύσκολη όπως φοβόμουν. Έφτασα στο Λονδίνο στις 2 Οκτωβρίου. Στις 5 του μηνός έπρεπε να παρουσιασθώ στη γραμματεία να πάρουν τα στοιχεία μου και να μου κλείσουν ραντεβού με τον καθηγητή που θα παρακολουθούσε τις σπουδές μου. Γραμματεύς της σχολής ήταν η Δις Bom. Μια σαρανταπεντάρα ζωντοχήρα, λεπτή, μελαχρινή και πανέξυπνη. Κατάφερνε και διοικούσε ολόκληρη τη σχολή. Με δέχτηκε με καλοσύνη και με ένα πλατύ χαμόγελο και μου μιλούσε αργά γιατί κατάλαβε ότι δυσκολεύομαι στη γλώσσα. Μου έδωσε κουράγιο και μου είπε με το φλεγματικό εγγλέζικο τρόπο ότι όλα θα πάνε καλά. Μου είπε ότι επόπτης των σπουδών μου θα είναι ο Turvey, ο οποίος ήταν Reader στη Δημόσια Οικονομική, δηλαδή ένα σκαλοπάτι πιο κάτω από καθηγητής. Μάλιστα, τηλεφώνησε να ιδεί αν ήταν εκεί για να με συστήσει. Αυτό το τελευταίο ήταν ξαφνικό για μένα. Δεν ήμουν ψυχολογικά προετοιμασμένος να ιδώ τον καθηγητή μου. Αλλά ούτε και είχα σκεφτεί τα βασικά θέματα που ήταν ενδεχόμενο να συζητήσουμε πάνω στις σπουδές μου. Έτσι, καθώς η Δις Bom με πήγαινε στο γραφείο του Turvey, είχα μεγάλο τρακ.

Ο Turvey, ένας λεπτοκαμωμένος κύριος, τριάντα πέντε ετών, με πρόσωπο που μου θύμιζε τις φωτογραφίες του Καβάφη, με δέχτηκε με ευγενικό και σοβαρό τρόπο. Ήταν αδύνατο να προφέρει το όνομά μου και για να απλοποιήσει τα πράγματα μου είπε ότι εις το εξής θα με φωνάζει George. Με ρώτησε τι έχω διαβάσει πάνω στη Δημόσια Οικονομική και του είπα τα βιβλία και άρθρα που είχα διαβάσει. Με συμβούλευσε να μελετήσω ως βασικό σύγγραμμα τον Musgrave και μου αράδιασε καμιά δεκαριά βασικά άρθρα που έπρεπε να διαβάσω. Μου είπε και ποιες παραδόσεις θα πρέπει να παρακολουθώ, κι αυτό ήταν όλο. Τον ρώτησα τι θέμα ήταν σκόπιμο να διαλέξω για διατριβή και μου είπε ότι αυτό θα το συζητούσαμε μια άλλη φορά. Τον Turvey τον έβλεπα σχεδόν κάθε βδομάδα και με συμβούλευε τι να διαβάζω και ποιες διαλέξεις να παρακολουθώ. Δεν πέρασαν

τρεις βδομάδες και μου ανέθεσε να γράψω άσκηση με θέμα «Η επίπτωση των Εισφορών της Κοινωνικής Ασφάλισεως». Ήταν η πρώτη μελέτη που θα έγραφα και μάλιστα στην αγγλική. Εξαφανίστηκα κυριολεκτικά για τρεις βδομάδες, χώθηκα στη βιβλιοθήκη της σχολής και έβαλα τα δυνατά μου να γράψω μια καλή μελέτη. Φαίνεται πως ο Turvey ανησύχησε που είχα εξαφανιστεί τόσο καιρό, έστειλε γράμμα στο σπίτι και με ρωτούσε μήπως είμαι άρρωστος και χρειάζομαι καμιά φροντίδα. Του πήγα την άσκηση και ύστερα από μια βδομάδα μου είπε ότι τη βρήκε ικανοποιητική και ότι θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε σε καθορισμό θέματος για διατριβή. Μου άφησε πρωτοβουλία να διαλέξω εγώ το θέμα. Του έκανα ένα σχέδιο μελέτης για τις γεωργικές ασφαλίσεις στην Ελλάδα, αλλά δεν του άρεσε. Τότε μου πρότεινε αυτός ένα θέμα, για το οποίο, καθώς μου είπε, έχουν γραφτεί πολλά από νομική άποψη αλλά τίποτα σχεδόν από πλευράς οικονομικής αναλύσεως. Το θέμα ήταν η διπλή φορολογία των ξένων επενδύσεων. Του πρότεινα να διευρύνω το θέμα για να αναλύσω την αποτελεσματικότητα των φορολογικών κινήτρων που θεσπίζουν οι υπανάπτυκτες χώρες για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων.

Δέχτηκε και, τελικά, το θέμα της διατριβής μου πήρε τον τίτλο «Η φορολογική μεταχείριση των ξένων επενδύσεων». Ύστερα απ' αυτό άρχισα να εργάζομαι εντατικά. Όταν τελείωσα τα πρώτα δυο κεφάλαια, βρήκε ότι θα μπορούσε να προτείνει στο πανεπιστήμιο να δεχθεί τη διατριβή μου για διδακτορικό δίπλωμα. Ήταν μεγάλη επιτυχία η μετατροπή της διατριβής από MASTER σε Ph.D. Με τον Turvey τα πήγαινα πάρα πολύ καλά. Δυστυχώς, όμως, τη δεύτερη χρονιά πήγε σύμβουλος στο υπουργείο Οικονομικών και μου όρισαν επόπτη κάποιον Wiseman που ήταν εντελώς αδιάφορος για τα προβλήματά μου. Μέσα σε δυο χρόνια είναι ζήτημα αν με δέχτηκε τέσσερες φορές ή πέντε. Άφησε που δεν ήξερε τίποτα από το θέμα μου και δεν μπορούσε να μου κάνει παρατηρήσεις ή να με προφυλάξει από τυχόν εσφαλμένες αναλύσεις.

Το Μάρτιο του 1962 τελείωσα τη διατριβή μου και την υπέβαλα στο πανεπιστήμιο προς κρίσιν. Στα τέλη Μαρτίου θα έδινα προφορική εξέταση πάνω στη διατριβή. Εξεταστές θα ήταν ο Wiseman και ένας καθηγητής από άλλο πανεπιστήμιο, τον οποίο δε σου ανακοινώνουν εκ των προτέρων. Είχα μεγάλη ανησυχία όταν πήγαινα για την εξέταση, κυρίως γιατί το μεγαλύτερο μέρος το έγραφα χωρίς να έχω τις κριτικές παρατηρήσεις κάποιου που να ξέρει το θέμα. Εξεταστής από το ξένο πανεπιστήμιο ήταν ο Williams. Και η ειρωνεία είναι ότι βρήκαν καλή όλη τη διατριβή εκτός από τα δυο πρώτα κεφάλαια που είχα γράψει με τον Turvey. Μου είπαν ότι

δεν μπορούν να εγκρίνουν τη διατριβή, αν δεν αναθεωρούσα τα δυο αυτά κεφάλαια. Έφυγα πικραμένος και γεμάτος απογοήτευση, γιατί ύστερα απ' αυτό ήμουν σχεδόν βέβαιος ότι απέτυχα στις σπουδές μου. Προς στιγμήν αποφάσισα να μαζέψω τα πράγματά μου και να γυρίσω πίσω στην Ελλάδα. Θυμάμαι ότι ήμουν τόσο πολύ στεναχωρημένος κείνες τις μέρες, που σ' ένα πάρτι που πήγαμε μ' ένα φίλο μου έπινα ασυναίσθητα ό,τι ποτό έβρισκα μπροστά μου μέχρι που έχασα τις αισθήσεις μου από το μεθύσι. Πήρα τον Turvey τηλέφωνο και του είπα ότι μου είχαν απορρίψει τα κεφάλαια που είχα γράψει μ' αυτόν κι αν μπορούσε να συνεννοηθεί με τους εξεταστές πού ακριβώς ήταν λάθος η ανάλυση. Ο Turvey έδειξε πλήρη αδιαφορία και με έναν τρόπο ψυχρό μου είπε ότι αυτός δεν μπορούσε να κάνει τίποτα. Δεύτερη απογοήτευση και πίκρα. Στο τέλος όμως έβαλα κατά μέρος τους συναισθηματισμούς και χρησιμοποιώντας την ψυχρή λογική πήρα την απόφαση να αναθεωρήσω τα δυο πρώτα κεφάλαια. Αποφάσισα μάλιστα να εφαρμόσω μαθηματική ανάλυση για να θεμελιώσω τα θεωρήματά μου. Απομονώθηκα απ' όλο τον κόσμο και επί τρεις μήνες δούλευα εντατικά μέρα και νύχτα. Στα μέσα Ιουνίου τελείωσα και υπέβαλα για δεύτερη φορά τη διατριβή μου προς κρίσιν. Ο Williams βρήκε ότι ήταν ικανοποιητική η ανάλυση, αλλά επειδή ούτε αυτός ούτε ο Wiseman ήξεραν μαθηματικά, θα έπρεπε ένας μαθηματικός να επικυρώσει το ορθόν της μαθηματικής αναλύσεως. Αφού τελείωσε κι αυτή η διαδικασία, το πανεπιστήμιο μου απένειμε τον τίτλο του διδάκτορος. Έτσι τελείωσα με τις σπουδές μου στην Αγγλία.

Αυτά για τις σπουδές. Θα ήταν παράλειψη αν δεν ανέφερα ορισμένες έντονες αναμνήσεις απ' τη ζωή μου στο Λονδίνο. Και πρώτα απ' όλα, δε φεύγουν από το μυαλό μου οι εικόνες της συνηθισμένης καθημερινής ζωής. Ευπνούσα το πρωί κατά τις 8, ετοίμαζα το τυπικό εγγλέζικο coffee και στις 9 έπαιρνα τον υπόγειο και κατέβαινα στη σχολή. Χωνόμουνα στη βιβλιοθήκη μέχρι τις 12.30. Κατόπιν πήγαινα στο βρομερό εστιατόριο της σχολής να φάω κάτι από τα απαίσια φαγητά του. Ύστερα στο common room. Ήταν οι αίθουσες που αναπαύονταν οι φοιτητές. Γεμάτα αναπαυτικές πολυθρόνες, περνούσες μια ώρα ελαφράς συζήτησης για να ξεσκοτίσεις από τη μελέτη. Θυμάμαι ότι εκεί μαζευόμαστε όλοι σχεδόν οι Έλληνες για φιλοκουβέντα. Ο Κριμπάς με το τσιμπούκι του, πάντα έτοιμος για πολιτική συζήτηση, ο Θωμόπουλος, υπερβολικά ψηλός, δεν έβρισκε χώρο να βολέψει τις μακριές ποδιές του. Πάντα τον απασχολούσαν τα συνδικαλιστικά της Hellenic Society, ο Φακιολάς, ήρεμος και γαλήνιος, πρόβαλλε βαθυστόχαστες σκέψεις όταν πιάναμε οικονομική συζήτηση, ο

Τσουτσοπλίδης με τα προσωπικά του προβλήματα, ο Δρακάτος που έπινε βιαστικά τον καφέ του για να χωθεί στη βιβλιοθήκη και πολλοί άλλοι. Α, ξέχασα τις κοπέλες. Η Πέλα η Λενούδια που αδημονούσε για κανένα κολακευτικό πείραγμα, και η Λαμπρινή με τα σπινθηροβόλα μάτια της που πέταγε από το ένα θέμα στο άλλο και μιλούσε τόσο γρήγορα που πολλές φορές δυσκολευόσουν να καταλάβεις τι λέει. Κατά τις 2, το common room άδειαζε από τους Έλληνες. Όλοι τρυπώναμε πάλι στη βιβλιοθήκη. Στις 5 βγαίναμε βιαστικά για κανένα καφεδάκι κι ύστερα πάλι στη βιβλιοθήκη μέχρι τις 8.30. Είχαμε ανακαλύψει με τον Κριμπά και το Θωμόπουλο το εστιατόριο των υπαλλήλων του BBC που ήταν λίγο πιο κάτω από τη σχολή και που είχε ωραία και φθηνά φαγητά. Τα βράδια λοιπόν πηγαίναμε εκεί και τρώγαμε. Πολλές όμως φορές έφτιανα κάτι πρόχειρο στο δωμάτιό μου. Εκείνο που μου άρεσε κι έφτιανα τακτικά ήταν τα hamburgers που τα τηγάνιζα με τομάτα. Ύστερα από το βραδινό φαγητό ξάπλωνα στην πολυθρόνα κι έβλεπα τηλεόραση μέχρι τις 12. Και μετά ύπνος.

Στο Λονδίνο δεν έπιασα πολλές γνωριμίες. Με Εγγλέζα καμία. Είναι τόσο διαφορετική η νοοτροπία τους, οι συνήθειές τους και οι προτιμήσεις τους που είναι δύσκολο να πιάσεις φίλο Εγγλέζο. Οι μόνιμες παρέες μου ήσαν τέσσαρες, η καθεμιά για διαφορετικό σκοπό και άσχετη η μια με την άλλη. Πρώτη ήταν η παρέα της σχολής. Περισσότερο συνδέθηκα με τον Κριμπά, το Θωμόπουλο, τον Γκαργκάνα, τον Παπασπηλιόπουλο, τον Κεφαλά και μερικούς άλλους. Σκεφτήκαμε ότι πέρα από τις θεωρίες που μαθαίναμε στο πανεπιστήμιο δε θα ήταν άσκοπο να συναντιόμαστε και να αναλύουμε τα μεγάλα οικονομικά προβλήματα της χώρας μας. Έτσι, κάποιος από μας αναλάμβανε να κάνει μια εισήγηση και πάνω σ' αυτή γινόταν συζήτηση. Συνήθως μαζευόμαστε στο διαμέρισμα των Θωμόπουλου-Κριμπά και θυμάμαι ότι συνοδεύαμε τις συζητήσεις με πικάντικες μακαρονάδες που έφτιαχνε ο Θωμόπουλος. Μια εισήγηση που είχα κάνει εγώ με θέμα «Η κάλυψη του αποταμιευτικού κενού προς απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα» έδωσε αφορμή να συζητάμε για μήνες το πρόβλημα.

Ακόμη θυμάμαι την εισήγηση Κριμπά-Δρακάτου περί του ρυθμού αυξήσεως της παραγωγικότητας στην Ελλάδα για να φθάσουμε σε μια εικοσαετία τα επίπεδα της ΕΟΚ. Δεύτερη μόνιμη παρέα μου ήταν ο Alek. Κύπριος, σπούδαζε πολιτικός μηχανικός. Ήταν ένα παιδί ξέγνοιαστο, που δεν έπαιρνε τίποτα στα σοβαρά ούτε κι αυτές ακόμα τις σπουδές του. Του άρεσαν οι ωραίες γυναίκες, το πιστό και τα πάρτι. Με τον Αλέκο γίναμε αχώριστοι φίλοι. Σχεδόν σαν αδέρφια...